

Kolektyvinė monografija apie kultūrinę atmintį ir atminimo politiką tarpukario Lietuvoje

Dr. Rimantas Miknys

Lietuvos istorijos institutas, Tiltų g. 17, LT-01101 Vilnius

El. p. rimantas.miknys@gmail.com

Vasilijus Safronovas, Kęstutis Kilinskas, Dangiras Mačiulis. *Išgyventoji istorija Lietuvoje tarpukariu: vaidmenys, patirtys, vadovėliniai pasakojimai ir atminimo politika*. Klaipėda: Klaipėdos universiteto leidykla, 2022, p. 362.

1 pav. *Knygos viršelis*

Lietuvos istoriografijoje kultūrinės atminties, atminimo politikos tyrimai įgauna vis didesnę pagreitį. Šiandien Lietuvoje juos provokuoja akivaizdžiai pribrendęs naujos visuomenės istorinio tapatumo programos poreikis. Tad neabejotina, jog Vasilijaus Safronovo, Kęstučio Kilinsko, Dangiro Mačiulio kolektyvinė monografija „Išgyventoji istorija Lietuvoje tarpukariu: vaidmenys, patirtys, vadovėliniai pasakojimai ir atminimo politika“ yra aktuali ir iš karto konstatuojama – vertinga ir akademinė, ir

visuomeniniu aspektais. Juolab kad tyrimo autoriai surado nišą jau gana išplėtotame istorinės atminties, politikos tyrimų diskurse. Viena vertus, iki šiol monografinio lygmens tyrimo nebuvo sulaukęs 1918–1939 metų Lietuvos visuomenės ir valstybės funkcionavimo laikotarpis. Kita vertus, tyrimas yra novatoriškas pasirinktų temų bei naudotos metodologijos požiūriu. Autoriai, apibrėždami tyrimo objektą, išsikėlė užduotį nutiesti sąryšių tiltus tarp Lietuvos visuomenės tarpukariu ir joje cirkuliavusių pasakojimų apie nacionalinę istoriją. Kaip jie nurodo monografijos įvade: „Mus domino ne tik klausimas, kaip buvo pasakojama, bet ir kodėl pasakojama bei kas konkrečiai pasakojo“ (p. 4). Jie užsibrėžė tikslą ne tik toliau plėtoti aiškesnę suvokimą apie tarpukario Lietuvos istorijos laikotarpio istorijos vaizdinius, bet kartu prisidėti prie to meto visuomenės išsamesnės charakteristikos. Pirmiausia paneigti dažnai pasitaikantį įsivaizdavimą, jog šiuo laikotarpiu Lietuvos visuomenė vieningai vertino savo praeitį. Tad atlikdami tyrimą vadovavosi nuostata, jog „universalijų istorijos pasakojimų nėra; konkretūs pasakojimai paprastai būdingi konkrečioms laikotarpiais bei istorikams“ (p. 5). Anot tyrėjų, tokia prieiga suteikia daugiau galimybių pažinti visuomenės poveiklo nevienalytiškumą istorinės atminties požiūriu. Tyrimo išvados (p. 292–297) liudija, kad tokia prieiga buvo labai rezultatyvi ir suponuoja tolesnę panašių tyrimų plėtotę.

Tyrėjai tikslui pasiekti sutelkė dėmesį į tarpukario Lietuvos visuomenės išgyventosios (nesenos) istorijos lygmenį: nagrinėjo, kaip pasakojimuose apie praeitį, kurie cirkuliavo Lietuvoje tarpukariu, atsiskleidė įvykiai, kuriuos patyrė tos Lietuvos amžininkai arba jų tėvų ir senelių kartos (p. 8). Analizei buvo pasirinkti aštuoni pasakojimai: *Baudžiava ir valstiečių išlaisvinimas; 1863–1864 metų sukilimas; Tautinis atgimimas; 1904–1905 metai ir Lietuva; Valstybės kūrimas per Didįjį karą; Steigiamasis Seimas; Nepriklausomybės karai; 1923-ieji. Klaipėdos prijungimas; 1926-ųjų gruodžio perversmas*. Pasakojimų temų atrankos kriterijumi autoriams buvo „išsiužetintos“ patirtys tarpukariu naudotuose vadovėliuose. Pritariu autorių argumentui, jog siekis perteikti tuos siužetus jaunajai kartai liudijo apie jiems teiktą svarbą (p. 8). Kiekvienas pasakojimas buvo analizuojamas taikant, su siužeto padiktuoto savitumo išimtimis, schemą: vadovėliai – įvykis ir jo išgyvenimai – vaidmenys – įvykio viešas perteikimas / atminimo politika. Pažymėtina, kad pasirinkta aiškinimo struktūra užtikrino monografinio tyrimo nuoseklumą ir vientisumą. O tai nedažnai pavyksta, kai tyrimą atlieka keli autoriai. Ieškodami atsakymų į išsikeltus klausimus autoriai nudirbo didelį darbą, nes atliko labai plataus diskurso analizę. Jie atsakymų ieškojo atsiminimuose, politinių partijų spaudoje, visuomenininkų ir politikų kalbose bei tekstuose, įvairaus profilio visuomenės asociacijų (draugijų, sąjungų, etc.) spaudoje, jų atstovų pasisakymuose bei tekstuose, taip pat svarbiausių institucijų (mokyklos, Katalikų bažnyčios, kariuomenės) didaktinėje medžiagoje, ceremonijose ir ritualuose. Kaip rodo tyrimo rezultatai, išdėstyti minėtose išvadose, bei argumentuoti išvadiniai teiginiai tyrimo aiškinimo dalyse (skyriuose), toks platus tyrimo laukas įgalino palyginti institucijų vaidmenį formuojant santykį su praeitimi, kitaip

tariant, „oficialų“ atminimą, ir individualių bei kolektyvių socialinių aktorių vaidmenį formuojant minėtą santykį.

Pasiteisino tyrėjų pasirinkimas tirti mokyklą, Katalikų bažnyčią ir kariuomenę kaip institucijas, reprezentavusias valstybę arba dominavusias toje valstybėje. Pozityvius tyrimo rezultatus lėmė ir tai, jog tyrimo autoriai apsiribojo titulinės tautos diskursu, sąmoningai neįtraukdami į jo apimtį tautinių mažumų diskurso. Kita vertus, prie sėkmės prisidėjo ir labai griežtas įvardijimas, kas tyrime laikomi individualiais bei kolektyviais aktoariais. Tokiais įvade buvo nurodyti „politikai, politinės partijos ir įvairaus profilio visuomenės asociacijos (Šaulių sąjunga ir kitos paramilitarinės draugijos; karo veteranų asociacijos; įvairios jaunimo organizacijos, etc.)“ (p. 8). Kiekvienas tyrėjas, aiškindamas savo siužetą, griežtai laikėsi tokio susitarimo, o tai irgi užtikrino kolektyvinio darbo nuoseklumą bei vientisumą. Pažymėtina, kad išvados ne kartoja atskirų siužetų aiškinimo išvadinius teiginius, bet juos suveda, sugrupuoja ir pateikia bendrą atsakymą į pagrindinį tyrėjų išsiskeltą uždavinį – ar tokios patirties bendruomenės kaip savarankiški santykį su praeitimi formavę aktoriai egzistavo Lietuvoje tarpukariu, ar jie veikė atminimo politiką. Jeigu taip, ar atminimo politiką, viešą atminimą reguliuojančią ir disciplinuojančią veiklą, kuriamą socialinėje tikrovėje išsisklaidžiusios valdžios agentų, tarpukariu Lietuvoje galime suvokti kaip daugelio skirtingų aktorių veikiamą, todėl pliuralistiškai organizuotą veiklą? (p. 9–10) Išvadose teigiamai atsakoma į šį klausimą, remiantis atskirose dalyse (skyriuose) atliktos analizės išvadinais teiginiais bei jiems suformuluoti pateiktais argumentais. Tai, mano akimis, sveikintina, nes akademinų darbų išvados dažnai pateikiamos tyrimo eigoje užfiksuotų apibendrinimų santrauka. Ir tyrimo aiškinamoji dalis, ir originalios išvados man suteikia drąsos tvirtinti, jog Lietuvos atminimo kultūros, atminimo politikos tyrimų diskursas pasipildė originaliu ir svairiu darbu.

Tiesa, nesijaučiu beapeliaciškai tvirtas, juolab kad neturiu tokios kompetencijos kaip tyrėjas, kaip kad šio darbo autoriai. Taigi, kas man sukėlė abejonių, kokių trūkumų pastebėjau skaitydamas tekstą?

Pirmiausia iš visų siužetų aiškinimo būdo prasme išsiskiria siužetas, skirtas 1863–1864 metų sukilimui aptarti. Šio siužeto poskyryje „Atsiminimai apie sukilimą“ (p. 49–56) vyrauja apipaskojimas, atsiminimų perpasakojimas pristatant valstiečių požiūrį. Beje perpasakojamas, o ne analizuojamas ir P. Ruseckas¹. Perpasakojimas vyrauja ir kitame poskyryje „Sukilimo reprezentavimo tendencijos viešajame diskurse“ (p. 56–63). Čia pristatomas, bet neanalizuojamas ne tik P. Ruseckas, bet ir V. Bičiūnas² bei atmintį apie sukilimą aptarinėję leidiniai – „Trimitas“ ir „Lietuvos žinios“. Naracijai akivaizdžiai trūksta konceptualumo. Mano nuomone, to buvo

¹ RUSECKAS, Petras. Yra dar užmiršti tautos didvyriai. *Lietuva*, 1925-08-25, 188 (1984), 2–3; RUSECKAS, Petras. Dėl baudžios ir 1863 m. atsiminimų. *Lietuvos žinios*, 1929-09-12, 207 (3102); RUSECKAS, Petras. Dėl baudžios ir 1863 atsiminimų. *Lietuvos aidas*, 1929-09-19, 213 (697); RUSECKAS, Petras. Dėl baudžios ir 1863 atsiminimų. *Jaunoji Lietuva*, 1929, 7, 52.

² BIČIŪNAS, Vytautas. 1863 m. sukilimo Lietuvoj sukaktuvės. *Trimitas*, 1933, 6, 109.

galima išvengti, jeigu šio siužeto aiškinimo autorius būtų atidžiau laikęsis kitų siužetų aiškintojų-kolegų prieigos: kiekvieną aiškinimą pradėti nuo aptariamo siužeto pagrindinio fakto aprašymo bei vertinimo remiantis naujausia istoriografija specialiam įvade. Šiuo atveju, mano nuomone, reikėjo įvesti nacionalizmo ideologijos poveikio XIX a. modernėjančiai lietuviškajai visuomenei aptarimą, atkreipiant specialų dėmesį į skirties „savas“ ir „svetimas“ veiksnį. Manau, kad tuomet atsirastų galimybė aiškinimo konceptualizavimui. Kita vertus, pristatant valstiečių atsiminimus būtų pravartu grupuoti juos pagal atsimenančiųjų gyvenamą vietą, pagal kaimo ir dvaro santykių „ypatingumą“, pagal sukilimo aktyvumą ir pan. Tuomet irgi išsiplėstų aiškinimo galimybės.

Siužeto (tyrimo dalies) „Tautinis atgimimas“ poskyryje „Atgimimo interpretacijų skirtumai“ (p. 80–84) paminėta M. Römerio knyga „Litwa. Studium o odrodzeniu narodu litewskiego, Lwów 1908“³. Paminėta (p. 81), tačiau jos poveikis / nepoveikis neaptartas. ApmAUDU, kad nepamatytas šis veikalas ir nagrinėjant Didžiojo Vilniaus Seimo (DVS) atminties klausimus (p. 107–108), nors šiame veikale M. Römeris plačiai aprašo ir vertina šį istorinį faktą ne tik kaip tyrinėtojas, bet ir kaip to fakto amžininkas-liudininkas. Turint galvoje nesėkmingas M. Biržiškos pastangas 1922–1923 m. ją išversti į lietuvių kalbą⁴, būtų įdomu išgirsti, kas trukdė tokiam vertimui, kiek ja naudojosi vadovėlių autoriai, rašę apie tautinį atgimimą, pirmiausia A. Alekna. Kiek ji buvo patogi / nepatogi ir kodėl to meto tautinio atgimimo aiškinimui? Apie tai nei svarstyta, nei užsiminta. Manau, kad tokio svarstymo šiame tyrime tikrai nusipelnoma.

Pažymėtina, kad visame tyrime apie Mykolą Römerį ir jo veikalą „Lietuvos konstitucinės teisės paskaitos“⁵ sąmoningai ar nesąmoningai „nutylėta“. Dar prieš išleidžiant paskaitos buvo skaitomos VDU Teisių fakulteto studentams 1934–1935⁶, tad jos neabejotinai buvo įrankis kultūrinės atminties formavimui ir per klausytojus, ir per skaitytojus. Kaip ir kodėl, tyrime buvo galima pasvarstyti analizuojant „aktorių“ veiksnį konkrečiame siužete. Juolab kad visi aptariamo tyrimo siužetai, pradedant siužetu „Valstybės kūrimas per Didįjį karą“, yra M. Römerio paskaitų dėmesio centre ir turi gana originalią aiškinimo ir vertinimo versiją. Jis yra išsamiai ir gana originaliai aptaręs Steigiamojo seimo klausimus⁷, išaiškinęs nepriklausomybės karų eigą ir

³ RÖMER, Michał. *Litwa. Studium o odrodzeniu narodu litewskiego*. Lwów, 1908, 439 s.

⁴ Lietuvių kalba pirmą kartą knyga buvo išleista 2006 m. Žr.: RÖMERIS, Mykolas. *Lietuva. Studija apie lietuvių tautos atgimimą*, Vilnius, 2006. Antras leidimas – 2020 m.

⁵ RÖMERIS, Mykolas. *Lietuvos konstitucinės teisės paskaitos*. Red. Janulaitis A. Kaunas, 1937, d. 1.; ši dalis apėmė laikotarpį nuo Lietuvos valstybingumo atkūrimo prielaidų Pirmojo pasaulinio karo metais iki 1922 m. Lietuvos konstitucijos priėmimo. Antroji dalis (d. 2) nebuvo išspausdinta ir saugoma rankraštyje, kol prof. Mindaugas Maksimaitis parengė leidybai ir išleido tą dalį kartu su pirmąja 1990 m. Žr.: RÖMERIS, Mykolas. *Lietuvos konstitucinės teisės paskaitos*. Serija *Teisinės minties palikimas*. Vilnius: Mintis, 1990.

⁶ MAKSIMAITIS, Mindaugas. Prof. dr. M. Rėmeris ir jo „Lietuvos konstitucinės teisės paskaitos“. In M. Rėmeris, *Lietuvos konstitucinės teisės paskaitos*. Vilnius: Mintis, 1990, p. 18.

⁷ RÖMERIS, Mykolas. *Lietuvos konstitucinės teisės paskaitos*. Vilnius: Mintis, 1990, p. 91–139.

reikšmę Lietuvos valstybės kūrimuisi ir visuomenės raidai⁸, visapusiškai išnagrinėjęs ir įvertinęs 1923 m. Klaipėdos prijungimo prie Lietuvos valstybės faktą⁹. Dėl intrigos tarstelėsiu, jog siužetui „1926-ųjų gruodžio perversmas“ aiškinti būtų buvusi įdomi, iš kur kilo ir kuo buvo grindžiama Römerio iš esmės pozityvi nuostata šio perversmo atžvilgiu¹⁰. Iš esmės teisinis šio fakto vertinimas persmelktas akivaizdžia jo pateisinimo nuostata¹¹. Kaip ši nuostata išreikšta paskaitų tekste? Kodėl tokia forma? Kas tokiu vertinimu bei argumentacija naudojosi ar galėjo naudotis formuojant visuomenės požiūrį į vieną ar kitą siužetą. Nuo tokių atsakymų paieškos tyrimas tikrai nebūtų nukentėjęs, atvirkščiai – praturtėjęs.

Nepaisant visų šių menkų pastabėlių, turėdamas galvoje anksčiau recenzijoje išdėstytus darbo privalumus, labai pozityviai vertinu tyrimo rezultatus ir manau, kad Vasilijaus Safronovo, Kęstučio Kilinsko, Dangiro Mačiulio kolektyvinė monografija „Išgyventoji istorija Lietuvoje tarpukariu: vaidmenys, patirtys, vadovėliniai pasakojimai ir atminimo politika“ inspiruos kitus tyrėjus giliau aiškintis atskirus klausimus ir bus pravarti istorinės politikos konstruotojams bei visuomenei.

⁸ Ten pat, p. 82–91.

⁹ Ten pat, p. 162–198.

¹⁰ Ten pat, p. 208–211, 244–245 ir kt.

¹¹ Dienoraštyje, tiesa, jau kiek vėliau, 1938 m., M. Römeris beapeliaciškai yra konstatavęs senų demokratijos tradicijų turinčių kraštų gravitaciją su autoritarizmu. Italijos, Vokietijos atvejus įvardija kaip loginį tokios gravitacijos rezultatą. To meto Lietuvos politiniame gyvenime jis įžiūrėjo daugiau demokratijos apraiškų nei kaimyninėse Latvijoje, juo labiau Lenkijoje; Lietuvoje matė netgi tam tikrą demokratijos ir autoritarizmo kompromisą. Jis tam tikra prasme toleravo autoritarinį režimą, pabrėždamas, jog, „kalbant apie Lietuvos autoritarinį režimą ir ilgintis demokratijos, reikia atsiminti, kad jeigu Lietuvoje įsigalėtų demokratinė tvarka, tai būtų, ko gero, blogiau, nes Lietuvoje yra demokratijos parazitas – klerikalizmas. Demokratija, deja, esanti jau sena, seniai prarado savo karštą temperamentą, liaudišką ir revoliucinį. Demokratinė institucija Lietuvoje – tai vanduo ant klerikalinės spekuliacijos malūno; toji klerikalinė spekuliacija iš esmės esanti autoritarinė. Didžiausi pas mus šiandien demokratijos adeptai – klerikalai. Jei toji „raidė“ gautų valdžią, įsiviešpatautų klerikalai. Tai yra Lietuvos demokratijos tragedija“ (RÖMER, M. *Dziennik /Dienoraštis/*, t. 36. Vilniaus universiteto bibliotekos Rankraščių skyrius, f. 75, M. R.–12, p. 348.)